

Rašid DURIĆ (Bochum)

Institut für Slawistik/Lotman Institut, Ruhr-Universität Bochum

UDK 821.163.4'38(497.15)

BOSANSKI STILEMI I KOMIKA U BAŠTI SLJEZOVE BOJE I BOJOVNICI I BJEGUNCİ BRANKA ČOPIĆA

**Humorom protiv bijede i mržnje: prilog tumačenju estetike
komičnosti „tužno nasmijanoga dječaka” kroz stilematiku bosnizama**

Čopićev humor jest ona kvaliteta i draž koja zaokuplja našu čitateljsku znatiželju i pozornost. I koji u nama produciraju umjetničku fascinaciju. Gravitacijska snaga tog humora rezultira iz osebnog stila i leksika sa komičnim ugođajima i utiscima. Bosnizmi su upravo dio te leksike: to su stilogemi koji produciraju humor i komiku. Ovi bosnizmi su karakterističan bosanski i Čopićev leksik. Njega je Čopić u svojem djetinjstvu u Bosanskoj krajini ispod Grmeč planine upio i upamtio, potom ih u svoje pripovijedanje unio. Po porijeklu su ovi bosnizmi pretežito usmeno-razgovornoga narodnoga izvora. Rijetko koji bosnizam je sam Čopić oblikovao. Najveći dio ovih bosnizama u Čopićevu tekstu i danas se koristi u Bosni, pretežito u Bosanskoj krajini u kojoj je Čopić proveo svoje djetinjstvo. Dijelom se koriste i u srpskom, rjeđe u hrvatskom: u Lici i u pograničnim krajevima Hrvatske uz Bosansku krajinu. U studiji se analiziraju estetski, stilski i komični učinci i utisci Čopićevih bosnizama u izabranim pričama iz zbirki «Bašta sljezove boje» i «Bojovnici i bjegunci».

1. Uvod: smisao i sadržaj studije

Začudna je činjenica da je u južnoslavenskim književnostima između pedesetih i devedesetih godina najčitaniji, u recepciji najdraži pisac Branko Čopić (1915-1998) do danas ostao u južnoslavenskoj književnoj kritici površno proučen. Objavljene su naime brojne recenzije, prikazi

i pokoja monografija o stvaralaštvu Branka Ćopića, no u njima nema studioznih, hirurško-analitičkih opisa komike i komičnosti koji su suština identiteta Ćopićeva stvaralaštva. Humor i komični utisci i ugođaji jesu naime onaj sediment i segment stvaralaštva iz kojeg isijava jedinstvena i neponovljiva ćopićevska fascinacija. Komični utisci u nama produciraju dragost čitanja, recepcije i proživljavanja. Komikom je prožet znatan dio Ćopićeva stvaralaštva. Komični utisci i situacije utkane su spontano u Ćopićevo tkivo pripovijedanja. Ćopićev humor jest ona kvaliteta i draž koja zaokuplja našu čitateljsku znatiželju i pozornost. I koji u nama producira umjetničku fascinaciju. Sve su to sigurni znakovi, obilježja i markacije estetike Ćopićeve umjetnosti pripovijedanja. Gravitacijska snaga ovog pripovijedanja rezultira iz Ćopićeva osebnog stila sa komičnim ugođajima i utiscima. I iz njegove leksike, čiji su važan segment stilemi bosnizmi. U ovoj studiji riječ je upravo o tim stilemama koji produciraju komiku i homor u Ćopićevu pripovijedanju.

Pod lingvističkom kategorijom „bosnizama“ ili ćopićevskih bosanskih leksema - stilema podrazumijevam onaj karakterističan sloj leksike kojeg je Ćopić sa svojim porijeklom i djetinjstvom u podgrmečkom bosanskokrajiškom zavičaju upio, kao takvog cijeloga života u sebi i sa sobom nosio, i iz svoje stvaralačke „torbe“ izasuo ga cijelim svojim djelom. Riječ je o karakterističnoj bosanskoj i Ćopićevoj leksici u isti mah, leksici nastaloj u „budžaku“ Bosne, njenom bosanskom krajištu, jednim njenim dijelom nastaloj u Lici, u Vojnoj krajini, uz državnu tromeđu osmansko-tursku, habsburšku i mletačku, uz koju su stoljećima, sve do danas, gotovo u jednakoj mjeri obitavali Srbi, Bošnjaci, Hrvati. Većina ovih leksema, koje i danas nalazimo u narodnim govorima i u stvaralaštvu Branka Ćopića, ostala je do danas pojmovno jasna. Velikim svojim dijelom ova leksika je stoljećima živjela u usmenoj komunikaciji i u usmenom stvaralaštvu Srba, Bošnjaka, Hrvata. I danas je znatnim svojim dijelom ova leksika još živa na tromeđi Bosne, Like i Dalmacije. Posebno u Bosanskoj krajini uz rijeku Unu, s obje strane planina Grmeča i Plješevice. Ovi su leksemi nastajali uglavnom u usmenoj komunikaciji i u usmenom stvaralaštvu sva tri naroda na navedenoj tromeđi. Dio ovih leksema je „satvorio“ ili sastavljao i sam pisac Ćopić. Rijetko kojoj od ovih leksema danas treba filološko opojmljenje, tumačenje ili njeno pojmovno prevođenje da bi bila razumljiva. Navodim ih nekolicinu iz priče „Sveti Rade lopovski:“ zazjavalo, tabanovića fijaker, spaponjati u ćuzu, obladatai, nagrajisati, bočiti se, graknuti, grgutanje, zgodancija ...

Drugu kategoriju stilema bosnizama, po njihovoj brojnosti ili učestalosti u Ćopićevim pričama, čine osmanizmi, u lingvistici poznatiji pod nazivom „turbizmi”, u koje pored izvornih turbizama spadaju turbizirani arabizmi i persijizmi. Oni su najzastupljeniji u Ćopićevu ciklusu priča „Nasradin hodža u Bosni”, čiju interpretaciju donosim naprijed u ovoj studiji. Bitno je međutim u ovom uvodu markirati da su u ciklusu priča o Nasrudinu turbizmi uglavnom samo značenjske leksičke jedinice, opojmljenice. Rijetko koja od leksema turbizama istovremeno je i pojmovnica i stilem, bilo u sintagmi ili u kontekstu. Zato mi se pokazalo izlišnim analizirati stilematiku Ćopićevih turbizama u ciklusu priča o Nasrudinu, jer je stilematika bosnizama - u njihovoj funkciji ili produkciji komike - predmet ove moje studije.

Zasebnu ili najmanju skupinu po broju stilema bosnizama, koju u ovoj studiji takođe popisujem, čine ponarodnjeni ili Ćopićem iskrivljeni izvorni crkvenoslavenizmi, tipa „načetalu se”, u priči „Na granicama”, značenja: iskupilo se, okupilo se. Ili stilem tipa „ponjatije” sa značenjem pojam, svijest, u priči „Marijana”. U ovaj tip stilema takođe pripadaju lekseme: „živopisac”, „začislio”, „blagočestiv” koje sam izdvojio u priči „Mučenik Sava”. U treću grupu stilema bosnizama svrstao sam sasvim rijetke bosnizirane germanizme, u Ćopića vrlo rijetko korištene germanizme tipa „kamarat”, „šturmirati” ili „cvikeraš”.

Sve tri navedene kategorije Ćopićevih stilema bosnizama lingvistički spadaju u tzv. „izoglasu”. Ova leksika je naime stoljećima živjela ne samo u navedenom prostoru, već je velik njen dio bio rasprostranjen cijelom Bosnom, Dalmacijom, naročito u Dalmatinskoj zagori, sve do gradova uz Jadran. Od kraja pedesetih godina ova leksika je prenesena u Banat i Bačku, sa kolonizacijom i preseljavanjem bosanskih, ličkih i dalmatinskih Krajišnika ispod Grmeča, Like i Dalmatinske zagore.

Većinu je ovih leksema moguće potvrditi u objavljenim rječnicima našega jezika. Ali ima u Ćopićevim pričama leksema - novuma, dakle onih koji nisu uneseni u rječnike našeg jezika.

U mojoj studiji analiziram stilematiku ovih leksema kroz njihovu funkciju komičnosti. Iza kraće analize izabranih priča, najčešće slijedi popis takvih leksema – stilema. Popis iz sve tri, u uvodu navedene leksičko-stilematske kategorije. Popis leksema - stilema donosim na kraju moje interpretacije priče, one priče u kojoj sam našao veći broj ili znatan

broj navedenih bosnizama - stilema! Ove popisane ili izdvojene lekseme - stileme nisam provjeravao tj. uspoređivao sa unesenom leksikom u rječnike našega jezika. Potencijalno poređenje svakako bi imalo istraživački rezon: ono bi pokazalo koje je Ćopić lekseme sam „iskovao”, oblikovao, kalkirao, a koje je uzeo iz usmenih govora sa navedene linegvističke tromede. Takav komparativni popis mogao biti prilogom istraživanju rječnika Branka Ćopića, njegova doprinosa obogaćivanju leksičkog fonda našega jezika. Bitno je pritom ovdje napomenuti da je samo u treću knjigu edicije Sabranih djela Branka Ćopića (Sarajevo 1975) na kraju unesen Rječnik manje poznatih riječi i izraza (strana 417-421). U navedenom Rječniku u trećoj knjizi Ćopićevih Sabranih djela neke su riječi pogrešno istumačene ili otisnute (odštampane): varidža, treba varica; dekovati - namjestiti, treba: sakriti se; treja, treba: treha; ukebat - ubiti, treba: uhvatiti; šarmirati, treba šturmirati... Svako buduće izdanje djela Branka Ćopića trebalo bi popratiti izradom karakteristične Ćopićeve leksike, posebice stilemama bosnizmima. Moja studija na temu komične funkcije stilema bosnizama jest jedan prilog izradi takvoga rječnika.

Bitan cilj i smisao ove studije jest u estetskoj interpretaciji bosnizama kroz njihovu stilematsku funkciju u produkciji komike i Ćopićeva humora. Čitajući Ćopićeve priče spoznao sam naime da je u produciranju estetsko-komičnoga utiska presudna upravo ova kategorija Ćopićeve leksike. Razumije se, no nije suvišno naglasiti, da leksema postaje stilema tek u sintagmi, još češće u rečenici, katkad i u kontekstu. Moj popis donosi stileme u njihovoj sintagmi. Tomu je razlog u činjenici da prosječni čitatelj, u nekim slučajevima i filolog, neće moći razumjeti značenje brojnih leksema, ako bi ih popisao kao jednu leksičku jedinicu - natuknicu, bez njihovih sastavnica, njima pojmovno i (ili) stilematski pripadajućih riječi u jednoj sintagmi. Kod stilema - arhaizama i regionalizama, te onih leksema koje Ćopić nije uzeo iz usmene tradicije, već ih je sam sastavio, a za koje nisam bio siguran da će biti pojmovno razumljive, tumačio sam im značenje, takođe uz popis u njihovim sintagmama. Popis leksema i sintagmi sa tumačenjem (prevođenjem značenja, odnosno opojmljenja) slijedi nakon moje interpretacije izabranih priča.

Esteska i stilematska interpretacija u ovoj studiji je ograničena na moj antologijski izbor priča iz zbirki navedenih u naslovu studije. Kriteriji antologijskoga izbora su estetski kvalitet i komični utisci u svakoj priči, te zastupljenost ili brojnost stilema - bosnizama. Svrha studije je da dokaže

da su stilemi bosnizmi gradivna snaga komične fascinacije Ćopićeve naracije. Polazim naime od teze, koju moja interpretacija priča i popis leksema stilema u ovoj studiji dokazuje, da su upravo stilemi bosnizmi bitan segment stila i osobenosti Ćopićeve stvaralačke autentičnosti, suštinska kvaliteta Ćopićeve komike. Humor i komični utisci u Ćopićevu pripovijedanju su naime produkt, uglavnom ili velikim dijelom, upravo ovih stilema. I bitan razlog Ćopićeve čitateljske popularnosti. Time ova studija ima dvije jedinstvene i spojene razine: estetsko-interpretacijsku i filološko-stilematsku.

Nije suvišno podsjetiti na čitateljsku recepciju Ćopića između pedesetih i devedesetih godina riječima Miroslava Krleže. Krleža je naime Ćopiću odao priznanje činjenicom da je Ćopić bio jedan od rijetkih pisaca jugoslavenskih koji je od zanata pisanja mogao solidno živjeti. Krleža u istom vremenskom razdoblju to nije mogao! Dakako da ovdje nije riječ o estetskoj komparaciji, jer je djelo Ćopića sigurno vrijednosno znatno ispod stvaralaštva Miroslava Krleže. Bitan je razlog popularnosti Branka Ćopića u jednostavnosti njegova stila i jezika, u naraciji klasično realističkoga tipa. I, dakako, u njegovu humoru. Upravo je sve ove kvalitete izdvojio Krleža u svojoj ocjeni djela Branka Ćopića. Ćopić je pisac za prosječno obrazovanu publiku, dok je Krleža umno zahtjevniji stvaralac urbane kulture i ambijenta, čiji je tekst pretpostavljao umni napor i obrazovanog čitatelja. (O navedenom priznanju Ćopiću opširnije pogledati u monografiji Enesa Čengića: *Sa Krležom iz dana u dan*).

Stilematsku analizu bosnaizama realiziram kroz moj antologijski izbor priča iz navedenih zbirki u naslovu studije. Obje su zbirke objavljene u ediciji *Sabrana djela Branka Ćopića* u četrnaest tomova, pa ovu ediciju „treba smatrati kompletnim i do sada najpotpunijim objavljivanjem stvaralaštva Branka Ćopića. (...) Ovo izdanje će omogućiti da se preispitaju neka ustaljena i obično ovlašna mišljenja o piscu koji je često prerano i nepravedno gledan sa jedne spoljne strane, u njegovu uprošćenom proznom postupku, dok se previđala unutarnja strana Ćopićeva djela, njegov pitom humor, njegovo dublje poetsko naslućivanje mitskih tipova u običnim ljudima, i njegova jednostavnost pričanja koja dolazi od Ćopićeve autentičnosti u sadržajnom smislu”. (U: *Bojovnici i bjegunci*. Sarajevo 1975, 8).

Primaran je cilj moje studije estetska analiza komičnih sadržaja i efekata, posebice kroz blagotvoran utjecaj stilema bosnizama. Pritom su

neminovno interpretacijom zahvaćeni siže i motiv svake odabrane priče, psihologija i etički karakter likova, poanta u pričama, a u ciklusu priča „Nasradin-hodža u Bosni“ takođe socijalna i etička dimenzija izabranih priča, ako je ova dimenzija bitna u strukturi naracije. Ovdje je takođe komentirana etički i estetski različita (međusobno suprotstavljena) srpska i bošnjačka recepcija lika Nasrudin hodže i junaka Muje i Halila Hrnjice u ciklusu priča o Nasrudin hodži.

Markiram činjenicu neistraženosti Čopićeva djela, posebice jezika i stila, stvaralačke riječi uopće. U navedenom citatu (1975: *Bojovnici i bjegunci*, 8) riječ je o površnom istraživanju i razumijevanju Čopićeva stvaralaštva, o površnosti koja je dijelom uzrokovana Čopićevom „jednostavnošću pričanja“. Ispod te jednostavnosti u ovoj studiji uz nastojim dokazati dublji smisao i univerzalne istine o bosanskom čovjeku u Čopićevim pričama. Dokazati kvalitet Čopićevih priča u humoru i komici, u čijoj produkciji je bitna uloga stilema bosnizama. Čopićevi bosnizmi pored svojega lica - pojmovnoga značenja - imaju i naličje: širi pojmovno-asocijativni, emocionalni, ekspresivni, ironijski, paradoksalni i metaforički sloj. Nad nekim od tih riječi valja se i filologu i književnom estetičaru zamisliti, da bi ih se istinski pojmovno shvatilo, potom emocionalno i ekspresivno, stilematски točno, i pojmovno što preciznije razumjelo i proživjelo. Jednom takvom leksemom završavam moj uvodni traktat, bosnizmom „unjiriti se“. „Unjiri se Sava u zatamnjeno svečevo lice i sažaljivo promrsi..“ (U priči: *Mučenik Sava*, 75) „Unjiriti se“ u kontekstu bi trebalo značiti unijeti se nesigurnim pogledom, zagledati se.

2. Interpretacija komičnosti u izabranim pričama kroz stilematiku bosnizama

Bizarna je no u isti mah tvrdoglava činjenica, koja mi se uporno nameće kao spoznaja pri mojem svakom novom iščitavanju priča Branka Čopića, da je ove priče usljed njihovog klasičnoga realističkoga prosedea izlišno tumačiti. Interpretacija Čopićevih priča ima međutim svoj rezon ako je kritičar Čopićev dvojniki. Ili ako svojim stilom pisanja nastoji biti Čopićevim dvojnikom. Dvojniki koji će biti u stanju obnoviti Čopićev stvaralački čin, u tom činu emanirati njegovu suštinu i najvredniji dio - spontani i vedri humor! Ostvariti taj hibris, tu krunu, srž i srh Čopićeve umjetnosti riječi, svakako je pretenciozan kritički čin. To je cilj moje

interpretacije. Ćopićev je humor kao i sam život - jedinstven i neponovljiv, u svakoj priči drugačiji po ostvarenoj atmosferi i ugođaju, u nijansi emocija likova, u novoskrojenoj „ujdurmi“ ili motivu, u dijalogu. Sve to, ili veći dio toga, jest sadržano u stilemama bosnizmima. Bosnizmi su onaj Ćopićev „maličak“ kao papar ili biber jelu, upravo onaj sloj naracije koji Ćopićevu priču čini pikantnom.

Interpretaciju počinjem klasičnom pričom „Bašta sljezove boje“ u kojoj ima svega sedam, ali ekspresivno snažnih stilema. Prvi je stilem u prvoj rečenici:

„Muškarci obično slabo razlikuju boje, ali takav jedan **neznajša** u bojama kakav je moj djed, e, takvog je bilo teško naći”. (13) Jasno je da je „neznajša“ totalna nepopravljiva neznalica. Ovaj stilem u daljem razvoju sižea priče dobiva međutim paradoksalan značenjski obrt. Kao da je u priču bačen bumerangom! Paradoks je upravo glavno „sredstvo“ ili tipičan način ostvarivanja komike u Ćopića. (Argumentaciju ove teze vidjeti dalje u komentaru priča u ovoj studiji). Navedeni je stilem „neznajša“ odlučujući u spravljanju komičnog efekta. Ćopićev „neznajša“ ne samo da nije svjestan svoga neznanja, nego je do magareće tvrdoglavosti samouvjeren da zna! Da posjeduje znanje. Upravo je na ovoj diskrepanci izgrađena komika priče. Komični je efekat intenziviran samosigurnošću i samozadovoljnošću djeda koji, mada „razlikuje četiri osnovne boje“, je samouvjeren da znade sve boje. I te su četiri osnovne boje djedu dostatne za njegovo snalaženje i osjećanje sigurnosti u poznavanje boja u ovom bijelom svijetu. Od djeda kao „sijede glave“ podrazumijeva se, ne samo da umije boje razlikovati, već da djed u očima unuka sve zna! Djedovo i unukovo samopouzdanje u zajedničko znanje međutim u prah satire znanje „šiškave učiteljice!“ „Šiškavica“ je naime uvrijedila djedova unuka, time nehotično ali naravno i djeda, predbacivši djedovu unuku u školi da ne zna farbu vuka pod Grmeč planinom! Uvrijeđeni unuk se požalio sveznajućem djedu:

„Sjutradan, pušuci poput guska, djed je **doperjao** sa mnom u školsko dvorište i pred svom dječurlijom razgalamio se na učiteljicu: - A je li ti, šiškavico, ti mi bolje od meine znaš kakav je vuk, a?! Nije zelen? Pazi ti nje! Ja se s vucima rodio i odrastao, čitavog vijeka s njima muku mučim, a ona ti tu... Po turu bi tebe trebalo ovim štapom da se jednom naučiš pameti!

Izvika se djed, rasplaka se učiteljica, a i mi đaci, od svega uhvatismo

neku vajdu: toga dana nije bilo nastave. Već sljedećeg jutra djeda otjeraše žandarmi. Odsjedi starina u sreskoj „**buvari**“, a kad se vrati, ublijedio i mučaljiv, on mi navečer poprijeti prstom: - A ti, jezičko, nek te ja još jednom čujem da **blejiš** kakav je ko, pa ću ti ja pokazati. Vuk je zelen, heh! Šta te se tiče kakav je vuk. (15)

Komičnost je ovdje logična posljedica s obje strane neočekivanog (ne)znanja. I tvrdoglave ukopanosti u vlastito „znanje!“ Komični „ispad“ u naprijed citiranom napadu djeda na učiteljicu intenziviran je stilemama. Stilemi „doperja“ i „blejiš“, snažne su denotativne vrijednosti. Uzeti su iz animalno-kokošijega svijeta, sa ekspresijom uzbuđenosti, zapravo ljutoga i srditoga djeda, koji je poput pijetla - horoza furizno se nakostriješio na „šiškavu“ učiteljicu.

Poslije nedjelju dana zatvora u sreskoj „buvari“, djed je unuka ukorio da ubuduće ne „bleji“ na učiteljicu. Time je svog unuka smjestio u ovčiji tor! Unuka je ukorio riječju „jezičko“, jer se unuk pred učiteljicom „izlajao“, tj. bio prebrz na jeziku. Ovaj stilem u sebi sadrži i kritiku i prijekor. No u isti mah je izraz pritajene djedove simpatije spram unuka. Unatoč cijeloj nedjelji dana koju je djed morao provesti u „sreskoj buvari“ - zatvoru.

Završetak ove uokvirene priče je u evokaciji upravo komentirane zgode: događaj o kojem je ovdje riječ ni nakon pedeset godina nije izgubio svoj sjaj. Kao što taj sjaj ne može nestati iz tek procvalog sljeza koji jednako sija u očima djeda i u srebrnoj kosi njegova sad već osijedjela unuka: „Minulo je od tih neveselih dana već skoro pola vijeka, djeda odavno nema na ovome svijetu, a ja još ni danas posigurno ne znam kakve je boje sljez. Znam samo da u proljeće iza naše potamnjele baštenske ograde prosine nešto ljupko, prozračno i svijetlo pa ti se prosto plače, iako ne znaš ni šta te boli ni šta si izgubio“. (15)

2.1. „Ti si konj“ je priča sasvim inovantna motiva. Na prvi pogled njen je siže bizaran do irealnosti, ali je u svojoj biti sasvim zbiljski za život seljaka. Posebice za onoga koji je u stanju taj život razumjeti, u znatnoj mjeri sa njime se poistovjetiti. Poistovjetiti se sa životom u kojem je konj svojim radom stvarao život. Cijelog svog života Petrak se druži sa konjima, gradi im spram tijela odgovarajuće samare za nošenje tereta, pa je njegova tvrdnja „da samo dobar čovjek može ličiti na konja!“ sasvim umjesna, prirodna:

-Ih, ti kao da čovjeku praviš samar, tako govoriš.

-A zar konj nije isto što i pravo čeljade, još bolji. Deset puta bolji. ... I zapamti još i ovo što ću ti reći: samo dobar čovjek može ličiti na konja, nikakav drugi.

-Eto ti ga na! - prostodušno zinu djed.

-Da, da, samo dobar. U Podovima, kraj same Une, ima naprimjer, u jednog domaćina konj Dorat, duša od konja. Čim ga vidim, a meni srce zaigra: evo ga, pljunuti Rade Čopić! Će si mi, Rade, pobratime moj!

Djedu stadoše oči: -Pa baš tvoj Rade, a? E, fala ti, pobratime, na toj časti!

-Jest, vjere mi - zaneseno raspreda starac, ne primjećujući da se djed uozbiljio. Iste one čestite Radine oči, dušu mu vidiš u njima. Pa čim taj mene spazi, a on samo strigne ušima i zarže: Će si, veli, Petrače, kamo te već na ovaj kraj, Srbije brate". (22)

Stoga ne treba biti iznenađen kada djedov gost „onaj neumorni skitnica stari samardžija Petrak ... po dolasku najprije se propitkuje za konje". Svaki konj kojeg Petrak poznaje, ima svoj karakter i ime: Vranac, Doruša, Doratić, Vrančić. Kad se raspitao za zdravlje konja, „poćute tako i on i djed pa će ti se istom tada samardžija sjetiti i kućne čeljadi".

Navedeni je dijalog skladan spoj irealno-realnoga, sa komičnim efektom. Djed hoće da vjeruje Petraku kao svom dostu i prijatelju, ali u njegove riječi on u isti mah i sumnja. Petrak je opet samouvjeren u svoju tvrdnju da samo dobar čovjek može biti - konj. Loš čovjek nikako konj ne može biti!

I u ovoj su priči stilemi preneseni iz svijeta animalnog u ljudski: ovi stilemi svakako odgovaraju sižeu, poanti, ideji i komično-ozbiljnom ugođaju priče u cjelini. Stilema nema puno, ali su upravo oni „inkubatori“ komike. U priči je svega četiri stilema: kada u kuću Čopićevih dolaze „raskvocane tetke i ujne“, djed Rade „dočekuje svog gosta s najviše radosti i prijateljskog gakanja“, potom odobrovoljeni djed „kakoće“, a samardžija Petrak u djeda se „**upilji** i **zvocne**". Kao i mnoge druge, i ova duhovita priča završava poantom. Poanta je dokaz slojevite misaonosti Čopićevih priča:

„Tek mnogo godina kasnije, kad se samardžija odavno rasplinuo u sjaj i tišinu babljeg ljeta, ja se iznenada nećeg prisjetih i **bubnuh** pred svojim

djedom:

- Đede, jesam li ja nalik na konja? Starac se zagleda u mene vrlo začuđeno, a onda se malčice zamisli, rastuži i konačno mu se negdje ispod brkova ukaza i brzo sakri lak neulovljiv smiješak.

- Đede, jesam li? - Hm, vidi ga. Dobićeš ti po turu, prislušivalo jedan. Nisu još za te taki razgovori.

Tako je to bilo u nezaboravna plava samardžijska vremena. (25)

2.3. „Pohod na mjesec“ je lirski najnježnija i najrafiniranija Čopićeva priča. Sva je satkana od duševnih terptaja, sa krajnjim efektom u spojenoj duševnoj ganuću i lahgodnosti. I kroz nas, kao i kroz Čopićeve „mjesečare“, u jednu blagu miholjsku večer teče srebrna mjesečina. Siže priče je usporediv Šekspirovu „Snu ljetne noći“. Draž priče je u neopisivu srhu, u ganutosti i ustreptalosti dvojice „mjesečara“ - djedova unuka i njegova pratitelja samardžije Petraka - koji se veru sa brežuljka na brežuljak i utrkuju za mjesecom, ne bi li ga „dugačkim grabljama“ na zemlju - svukli! Estetski je kvalitet priče u ostvarenoj mjeri između stvarnog i irealnog. Taj je omjer majstorski ostvaren kroz cijelo događanje u priči, sa posljedicom da se događaju priče vjeruje! A u isti mah se čini kao da je sve to jedan nedosanjan san. Ili upravo djeluje kao da je jedan prelijepi san! Razlog je takvom osjećanju u činjenici da su oba mjesečara jednom nogom na zemlji, drugom u nebeskim sferama mjesece i mjesečine. U toj je njihovoj dvojnosti, upravo dvostruki estetski užitak.

U priči je moguće „odčitati“ specifikum Čopićeve komike, način njena oblikovanja i djelovanja. Vanjski gledano naime siže priče uopće nije komičan, jer je realan ili moguć: potjera za rumenim mjesecom ozbiljan je posao dvojice zanesenjaka, obojice potpuno samouvjerenih i predanih ovom poslu. Samo za onoga koji ne sudjeluje u njihovu poduhvatu, može se činiti njihov podvig zaludnim. U priči je to unukov djed, koji je ostao sjediti pored vatre. Upravo na toj razdjelnici u priči se ostvaruje potencijalni komični efekat: on nastaje na granici navedene dvojnosti u kojoj su unuk i njegov pratitelj Petrak astralni, a djed je cijelim bićem zemaljski. Esteska kvaliteta priče međutim nije u potencijalnoj komičnosti već u neopisivu ushitu, srhu i ustreptalosti djedova unuka i Petraka: prosjajeni mehkoćom miholjske mjesečine, oni hrle s brda na brdo da srebro mjesečevo zahvate ili uhvate, da ga skupe u šake, da rumeni mjesec na zemlju svuku. Mjesečev je požar iznenada buknuo iznad njihovih glava, pa su obojica njime zatečeni,

„omjesečeni.“ Obojica trepere mjesečinom, isijavaju samu mjesečinu. Upravo je u tom treperenju psihološko-estetski „nervus centralis“ priče, sa poantom - ljepotom - smislom priče. Poantu je gotovo izlišno tumačiti, jer sama sobom sve govori: zanosi duše su najistinskija naša intima, najvredniji osobni trenuci. Zanoše treba njegovati. Ne ograničavati, kako to stoji na početku i u sredini priče, iz iskustva djedova unuka i djedova prijatelja, samardžije Petraka:

„Tek mi je pet godina, a već se svijet oko mene počinje zatvarati i stezati. Ovo možeš, a ovo ne možeš, ovo je dobro, ono nije, ovo smiješ kazati, ono ne smiješ. Niču te zabrane sa svih strana, jato ljutih gusaka, hoće i da udare“. (26) ... „Sjećam se kao da je večeras bilo: pomoli se mjesec nad gajem, sto metara nad našom kućom, a mene noge same poneseu k njemu. Kuda? - **drekn**e ćaća pa za mašice, za kamdžiju, za ... ne bira čime će. Zatuče me tako, utuca, izgubih dušu još od malih nogu. A da sam se jednom oteo i pošao, Rade, brate moj...(28)

Bitno je konstatirati da je u ovoj i u većini Ćopićevih priča u poanti misaona srž bitne dimenzije života. Da je ta poanta spontano utkana u strukturu priče, i da je nenametljivo sa cjelinom priče srasla. Ova naracijska vještina nenametljiva naratorskog utkivanja poante u cjelinu priče, dosadašnja kritika nije istakla kao bitan Ćopićev kvalitet.

U citiranom je ulomku svega jedan bosnizam - stilem „drekn“, opet iz svijeta animalnoga (jarećega) „spušten“ u svijet ljudski. U cijeloj je priči još svega četiri bosnaizma - stilema, od kojih su tri animalnoga korijena:

- kad samardžija Petrak još sa avlije, kao gavran „**grakće**“ na mog djeda,
- kad je rumeni mjesec „**klisnuo**“ - neočekivano brzo nestao, utonuo iza brežuljka,
- kad djed „**stara paripina**“ čeka mjesečare da se vrate iz lova na mjesec,
- kad se Petrak poput kokoši nad tek snesenim, još toplim jajetom zadovoljno „**rakoli**“ pred djedom što je bio u lovu na mjesec.

Metaforu „stara paripina“ valja razumjeti kao epitet, pohvalu a ne pogrdu djedu od Petraka.. Da bi ovaj epitet zavrijedio, djed Rade morao je, shodno životnom iskustvu samardžije, biti dobar kao konj, da bio dospio biti „paripina!“ Samardžija Petrak voli svoga dosta Radu, iskreno i prirodno

- kao konja! Tu se nema šta čuditi. I to je garancija njegove odanosti, izraz njegova prijateljstva.

2.4. Komika i humor jesu općeznane kvalitete Čopićeva pripovijedanja, o čijoj umjetničkoj strukturi i jezičkoj suštini je književna kritika u principu ostala nemušta. (Pogledati izabranu literaturu o Čopiću na kraju ove studije). Duhovitost i vispenost sa komičnim efektom ljudsko je svojstvo odabranih. I Bogom dana vrlina koju u pravilu nije moguće kao vještinu naučiti. Osnovna je karakteristika Čopićeva humora da producira vedrinu, podstiče na spontani smijeh, na radost i na opuštanje. To je zdravi humor koji nasmijava i gotovo nikad ne ismijava. Od ove generalne karakteristike pronašao sam u pričama iz navedenih zbirki samo jedan izuzetak, maliciozan i ruralan, no u svojoj biti opet komično neodoljiv! Riječ je o omiljenom Čopićevom junaku djeda Radi kojega je u priči „Mlin potočar“ njegov „brat Sava“ neozbiljno i Bogohulno (jer je djed bio vjernik!) usporedio sa svecem na ikoni, pa mu je Rade uzvratio „milo za drago“: „**Rđak** jedan! Korio ga je djed izbolovanim glasom. Što on zna šta je svoja muka! Predomišljao se dragi Bog bi l' učinio goveče ili čeljade, pa tako **ispao** - brat Sava”. (37)

Rijetko je Čopićev humor satiričnoga sadržaja, i u pravilu nikad to nije crni humor. Vedrina i smijeh koji isijavaju iz Čopićeva humora, u pravilu u sebi sadrži naličje sjetne i melanholijske, sa sjenama tuge i žalosti. Ove obje strane komike u Čopićevim pričama su u siže, motiv, dijalog, ili u poantu priče su spojene, stopljene. Njih nije moguće razdvojeno doživjeti, proosjećati. U pravilu su vedrina i radosna narav svijeta i čovjeka u Čopićevim pričama obavijeni ili prožeti sjetom. Iz ovoga emocionalnoga-spoznajnoga osnova doživljavanja i izražavanja svijeta i života, vjerojatno je nastala temeljna kvalifikacija književne recepcije Čopića kao „tužno nasmijanog dječaka”. Pisca vedrih ugođaja u kojima su talozi gorčine. Vjerojatno je u tom spoju autentičnost Čopićeva humora, jezgra i srž njegove duhovnosti, shodno njoj i stvaralaštva u cjelini: komika prožeta sjetom i melanholijom. Čopić je zasigurno bio duboko svjestan stvarne prirode čovjeka i života u kojima su u pravilu najčešće sjedinjeni vedrina i tuga.

Po svim navedenim svojstvima Čopićeva humora karakteristična je Čopićeva priča „Rade s Brdara”. To je priča vedre komičnosti ispod čijeg je „taloga” sjetno i gorko-otužno osjećanje života.

Priču komentiram ne samo usljed komike, već zbog njene napučenosti stilemama bosnizmima koje donosim u popisu iza komentara priče. Kao i u drugim pričama i u ovoj je humor građen na neočekivanosti i paradoksu. U priči je riječ o djeda Radinom „najmeniku“ - njegovu imenjaku, koji je svojom radinošću i skromnošću brzo osvojio povjerenje djeda, pa čega djed čak i u vjeru „ugoniti“, s njime zajedno iz svetih knjiga „čatiti“, najmenikom cijelo ljeto po selu se ponositi. Shodno drevnoj tradiciji, s početka zime djed je najmeniku platio za njegovu službu, pa ga je sve do brda ispratio u bijeli svijet, ostavši pod dojmom rastanka ganut i tužan. Sljedeće nedjelje djed je posegao za britvom u svoj dobro čuvani kofer i ustvrdio da su iz kofera „nestale“ njegove najdragocjeniji stvari! Djeda je stric Nidžo jedva uspio uvjeriti da je upravo djedov ljubimac „Radojica“ „pokupio“ djedu najdraže predmete:

„Sljedeće nedjelje, ujutru, poći će ti djed u svoju sobu da iz kofera izvadi britvu pa da ga stric Nidžo obrije. Dugo je premetao po drvenom sanduku: nema britve, nema kaiša za oštrenje, nema trouglaste turpije, nema brusa, nestalo voštane svijeće koju je djed svojeručno usukao sebi za ukop. Sa dna kofera, iznenada izronila iz tamnog zaborava, mirno ga je gledala s jeftine slike ekscarica Zita, ni kriva ni dužna”. (52)

Dok djed još ne vjeruje svojim očima, stric Nidžo je siguran da je najmenik kradljivac. To je upravo trenutak kad Nidžo likuje, jer mu djed nije htio vjerovati da je najmenik sumnjiva „persona”. Sada Nidžo djedu s pravom poručuje da se umjesto britvom obojica mogu brižati, zapravo „**strugati** motikom!“

Nakon ovoga sablažnjiva saznanja, djed ostaje s početka zblahnut i zaprepašćen činjenicom da je njegov dragi štićenik, njegov đak i imenjak „**zdipio**“ mu najdražu imovinu. Djed je đaka vjeri učio, a ovaj mu je „**izbunario**“ čak i voštanicu koju je sam djed svojom rukom za svoj ukop „**usukao**!“ Poslije kraćeg vremena djed se pribrao. Iz njega je „progovorila“ tuga, žalost i teško razočarenje. Nikakva ljutnja. Takvo je osjećanje i držanje djeda opet karakteristično za Ćopićev humor u kojem su spojeni smiješno i tužno. Drugi bi se na djedovu mjestu dali u potjeru za kradljivcem. Djed je ostao u svojoj reakciji samo razočaran usljed činjenice da je - kao čovjek i kao prijatelj ostao - iznevjeren:

„Brzo je djed prebolio štetu, a bilo je toga i van kofera. Prođe ga ozlojeđenost, ostade samo lako čuđenje i sagorjeli talog tihe tuge. Toga

proljeća često je pobolijevao, leškario u svojoj sobi i poručivao po svog rđaka i brata Savu, starog ličkog lopova, da mu dođe na razgovor. Jednom tako sjetiše se i Rade s Brdara, pa djed zamišljeno uzdahnu, takoše mu bolno mjesto:

- Ma kud mi **zdipi** posmrtnu svijeću, majka ga Božja pomogla? To ni Turčin ne bi uradio. Učio ga sjetovao, Božju mu riječ kazivao, a on - **otresao sve kao pas rosu**. Što bar mrtva čovjeka ne požali, magare nedokazano!

Na tu neveselu djedovu litaniju, brat Sava samo povuče očima po sobi kao da stručno procjenjuje kako je **lopužaner** obavio svoj lopovski posao i pripomenu s neodobravanjem:

-Brate Rade, najgori su u **toj raboti** bogomoljci, duše nemaju: **opiri**, odnese sve, i kandilo ispod ikone. Nikad s njima nijesam volio ići. Kuda te samo **đavo nadari** da ga učiš očenaše? Eto ti, baš ti i to treba. Zar bi meni, na priliku, palo na um da ti ukradem svijeću, a?

I brat Sava skrušeno začuta, kao što i priliči jrdnom skromnom, čestitom lopovu koji ima srca i duše. (53).

U ovom je dijalogu sadržan još jedan paradoks, i u njemu komika. Pokradenoga djeda je naime dospio da tješi „lopov sa dušom Sava”, za kojega se zna da „se prokrao još u mladosti”, te da je cijelog života ostao nepopravljivi kradljivac. Bitna je međutim razlika između lopova Save i lopužanera najmenika da je najmenik djedu baš sve „zdipio i opirio”. Da je dakle lopov bez duše! Da je takvu zlu dušu djed Rade poučavao vjeri, tomu ga je, po mišljenu lopova sa dušom Save, mogao sami „đavo nadariti”, tj. navesti. To je još jedan u nizu Čopićevih paradoksa sa izokrenutom logikom iz koje slijede komični utisci.

Popis leksema stilema, zasebno ili u njihovoj sintagmi u ovoj priči, sa opojmljenjem onih leksema čije značenje nije općepoznato (u zagradi): najmenik (unajmljeni sluga); ronda (mrmolji sebi u bradu, ljuti se); bogara (psuje); dobatrga (dopuza); subenast (budalaast); tunjav (gluh); gaknu (progovori); nogati baja (krakati momak); varakam se (životarim, prilagođavam se); jenjava (utišava se); puntanje (protivljenje); ne rondaj (ne prigovaraj); zeričak (malo, zehru); bečio se (čudio se); imenjaka ugoni u vjeru; čati ko iz knjiga (čita kao iz knjiga); otrovno frči stric; zdipi; lopužaner; opiri (sve pokrade i odnese).

2.5. U priči paradoksalnog naslova „Sveti Rade lopovski“ komične

efekte opet proizvode lekseme bosnaizmi. Siže priče građen je na „maleraju“ lokalnoga slikara, koji je na crtaćem bloku „načrčkao, namazao sveca“ sa bradom i sa strogim nebeskim aureolom oko glave. Za sveca je okupljeno društvo za sofrom „**graknulo**“ da je „**pljunuti ded Rade**:“

„Pade svetac među njih odnekle odozgo, iz raskošne orahove krošnje. Kako, zbog čega - piatj Boga! ... Djed samo problijedi, lice mu odrvenje, i oči stadoše. Sada je još više ličio na nekog pravednika s ikone. Pokušao je da nešto kaže, ali mu se kroz stegnuto grlo probi samo nekakvo staračko „**grgutanje**. (...) Zanimemio, preneražen djed još je uvijek zurio na onu stranu kud mu izmače posljednja uzdanica i oslonac brat Sava, koji je, evo na kraju, i sam povjerovao u čudo“. (...) - Jesi, brate Rade, sad i ja vidim da jesi, poznao sam te ... Pa pripazi i meine lopova i grešnika, pogledaj i na moju stranu, svoji smo nekada bili dok si po zemlji hodio. Zaštiti raba bođijega od žandarske ruke, od lugarske pucaljke, ubrani me pred dragim Bogom da mi se nikad ne zamrse puti“. (66,67, 69)

Leksemi-stilemi u priči „Sveti Rade lopovski“, zasebno ili u sintagmi, sa njihovim tumačenjem u zagradi: božje zazjavalo, ajkara, lunjalica (skitnica), tabanović fijaker, čantrati (mrmoljiti u bradu), spaponjati u ćuzu, (nasilno odvesti u haps), proznati se (saznati se, proćuti se), obladatai, nagrajisati (nadrjljati, unesrećiti se); buvara (zatvor, haps); zgodacija (prilika, vesela zgoda), ispovrtio ... zaostalu paru (zadnji dinar potrošio); boćiti se (hrvati se sa životom), odrvenje (ukoći se od iznenađenja), naklapalice (pričalice uprazno), gvirnu, (brzo pogleda) ćoknu (čvoknu); rgetao (iz duboka grla govorio), dostovi (prijatelji), gakao, ogranula pusta mjesečina, dopraši (brzo dotrča), dunuo od kuće (pobjegao), zaobadan (potjeran obadom), graknuo.

Djedu Radi golubije duše i svetačkoga karaktera u svim pričama pa i u priči „Mučenik Sava“, je najdraži njegov dost i dugogodišnji prijatelj upravo „konjokradica ili brat mu Sava, lopov sa dušom“. To je još jedan u nizu Čopićevih paradoksa, sa komičnim efektom. U ovoj priči paradoks dopijeva do apsurda u karakterizaciji ovoga „lopova sa dušom“, koji je još u mladosti „podlegao“ lopoviji, i sve do svojih sjedih vlasi nije uspio ovoj napasti odoljeti, oduprijeti se. Shodno takvom životnom putu, „brat Sava“ je bio i ostao nepopravljiv kradljivac. I takav će Sava međutim „osvojiti“ epitet sveca - „mučenika!“ U navedenoj priči „mučenik Sava“ hoće od slikara da izmami „živopisanje ... kako bi u samoći imao nekoga za razgovor“. Izgleda da je tek u starost u Savi mučeniku „proradila“ loša

savjest. Ovu savjest na ispit postavljaju slikar i samardžija Petrak:

„- Ovdje se večeras spominju sve same nebesije - sveci **usopši rabi božiji** - a onda u takvoj prilici, nije daleko ni onaj repati reponja, ime mu se ne pomenulo! Deder da mi malo oslušnemo šta ovaj tu **bobonji kao iz kace**.

- Pa tako - nastavlja Sava - da vam, pravo kažem, s mrtvima ja i nemam bogzna kakva razgovora, slaba je od njih vajda, a sveci ... eh, ti sveci ... Oni moji stari, nekadašnji Damjanovići, nijesu ni umjeli izabrati sebi prikladnoga svetitelja, neg uzeli nekakvoga, bože me prosti, golju u jarećoj koži, bosoga ... - Svetoga Jovana? - dosjeća se bradonja.

- Pa da, brate, njega. Taj kanda ni sebi nije zano pomoći, a kamoli će tek meni. Udario kraj sebe sikiru u panj **pa se ududučio**, a ja, čim ga pogledam i vidim onu **braveću bekinju** na njemu, odmah mi na um padne nečije jare il jagnje. Zbog toga sam se, valjda i prokrao u mladosti”.

Apsurd sa komičnim efektom je u ulogama koje su suprotstavljene logici. Sa Savinim tumačenjem porijekla njegova lopovluka u sirotinjskoj, odrpanoj pojavi svetoga Jovana, koji upravo stoga i ne zavređuje biti svecem! Stoga će Sava ovog sveca sirotinje zamijeniti sa slikom svojega osvećenoga pobratima Rade! Ovaj je maleraj Sava „izmamio“ od lokalnoga malera. Usput će iz kuće povratnika iz Amerike ukrasti sliku predsjednika Vilsona i sliku kralja Aleksandra, te u srebrni okvir Vilsonove slike uramiti svoga dosta Radu, odnosno svetog Radu. Žandarmi su međutim uskoro pronašli slike kralja Aleksandra i Vilsona u Savinu svinjcu: „Po selu se proču kako je Sava ne samo ukrao nego i uvrijedio američkog predsjednika Vilsona i njegovo veličanstvo kralja, jer ih je, kažu strpao na neprilično mjesto, u krmeći svinjac, a u njihov okvir postavio faličnoga sveca i tako, jasno je, promijenio vjerom. Nije baš sigurno da nije zgodio u boljševike, koji **su upljeskali svoga cara** i u crkvu konje uveli”. (79)

Sava je kao pravi lopov prvo odveden u žandarmmerijsku kasarnu, pa je osuđen zbog promjene vjere (!) i uvrede njegova visočanstva, potom je prebačen u „sreski zatvor, dobro znanu buvaru, a odatle pod stražom sproveden „u čuvenu bihaćku Kulu, pravi pravcati zatvor - prdekanu”. (78) U Kuli „koju je gradio nekakav Matija Kurvin (Korvin) „odrapio“ je Sava cijeli mjesec, došavši k djedu „izvedren i ubijelio, čak i podgojen!“ Vidjevši ga takvog izmučenog i blijedog, djed Rade ga je imenovao „mučenikom”. Ovom je epitetu djed Rade ostao dosljedan kada je u svom dostu otkrio čvrst karakter, njegovu odlučnost da u svađi sa žandarmima ostane mu

vjernim prijateljem, da se ne odrekne svog samoizabranog sveca Rade:

„To je moj i brat i svetac, i ja druge ne **pripoznajem**, pa vi radite što vam drago! (...) Moj si bio i moj ostaješ, ti pravednik, ja lopov, jedan bez drugoga ne možemo, a oni štokakvi Vilsoni i drugi cvikeraši, nek nam se skidaju s vrata, daleko im kuća. Nek bježi, vala, i onaj moj goljo sa sikirom. I bez njih nam je dosta naših mrtvoudica i naše repate sirotinje”. (80)

Leksemi stilemi u priči „Mučenik Sava”, zasebno ili u sintagmi, sa njihovim tumačenjem u zagradi: živopisac bradonja (slikar), leventovali su (ljenstvovali, bili dokoni), ždraknuše očima, usopši rab Božiji, bobonji kao baba iz kace, ududučio se (udrvenio se, okamenio se od iznenadjenja), ići nazorice, utaće se samardžija (uključiti se, tj. ubaci se u razgovor), izbio (naglo se pojavio), bataljena pojata (stara bajta, spremište za sijeno), premundureno čeljade (obučeno u odjeću neprijatelja), evo te, perjaš puteljkom (brzaš puteljkom), krkelja tanak čamov krov od nečijeg hrkanja - mrtvima vodu vuče, unjiri se Sava (unese se, svoj pogled usmjeri), usturi se Sava (isprsi se kao kočoperni pjevčić đudan), osokoljen (ohrabren), benast (budalast), prožvakao (kroz stisnute zube progovorio), produnduri Đuja (progovori prigušeno kroz nos), benaši i hodalice (besposleni ljudi), iščakari oči (rakolači oči), Savica je nešto smotao (tj. ukrao), Sava ... osvetnički zavreća, napopastili me tamo kao konjske muve (napali me, obladali ...), kad se pošteno utvrđoglavish (kad se čvrsto odlučiš).

2.6. U jednoj od najboljih Ćopićevih priča „Dane Drmogaća“ evocirana su i sastavljena dva presudna događaja dvojice junaka u njihovoj mladosti i u starosti. Siže priče građen je naime na motivu spontano nastalog prijateljstva dvojice momčića, koji potom bivaju rastavljeni cio život, da bi tek u jednom jedinom susretu krajem svog života, sada već sijedih vlasi, obnovili momačko prijateljstvo. Kvalitet priče je u inovantnom motivu, inovantnoj strukturi i kompoziciji priče sa dva sadržajem i vremenski povezana dijela koji su smisleno uvezani u logičnu cjelinu. Kvalitet je priče i u dramatskoj naraciji, u dramatskoj zbijenosti dvaju događaja, i u dosljednoj psihologiji obojice junaka, od njihova momaštva do starosti: kakvi su se rodili, takvi su se i „poderali!“ Rade Ćopić je naime od svoga momaštva do u starost bio i ostao „duša djevojačka”, a njegov prijatelj Dane Drmogaća „krv momačka”. Dane je bio i ostao „otresiti bojdžija i zlopogleda ... poznat bojdžija i avanica, koga u glavu znaju svi žandarmi, lugari i ostali čuvari reda”. (83, 85) Kvalitet je priče u dosljednosti izgradnji karaktera dvojice različitih ljudi, kojima to ne smeta da budu srodne duše

i odani prijatelji! To je još jedna karakteristična artikulacija Čopićeve komike, artikulacija kroz protivnosti do nivoa paradoksa: u Čopića se protivnosti dopunjuju ili slože! Upravo je ova priča neka vrsta naracijskoga modela za artikulaciju karakteristične Čopićeve komike kroz spoj tužno-nasmijanih segmenata naracije, u karakteru likova, u atmosferi i ugođaju pripovijedanja.

Prvi je stilem u priči „kamarat”. Ovoj leksemi Čopić otupljuje njegovu vojničko-ratničku oštricu značenja i opojmljenja, komičnim komentarom kako se ovaj „švabizam“ udomaćio u Lici, kako su ga Ličani posvojili, udomili:

„Živeći na području Vojne krajine, uz austrijsko-tursku granicu, Ličani su švapsku riječ kamerad prekrstili u kamarat i njome označavali svakog dobrog druga, bez obzira je li to bio vojnik ili kakva čobančina s kozjim kožuhom do samih peta”. (81)

Upravo su takvi kamarati - do groba vjerni prijatelji - slučajno postali momčići Rade i Dane. Prvi njihov slučajni susret zapečaćen je doživljajem koji se pamti cijeloga života: prvim međusobnim brijanjem, zapravo „struganjem“ još golih brada. „Struganje“ je svečano obavljeno „krnjatkom stare kose”, na kojeg su momčići slučajno „natrapali“ u vrtači u kojoj su čuvali ovce. Iz tog prvog krvavog brijanja, procvjetat će trajno i vjerno prijateljstvo. Prijateljstvo kao trajna vrijednost koju su neiskusni mladići, „izgrebani i krvavi“ od brijanja mogli tek naslutiti:

„Kako je do toga došlo, to ni on sam ne bi znao kazati. **Bazao je za ovcama**, igrao se klisa i krmače, iskradao se naveče na prela, a jednoga dana našao se sa Danom u plitkoj vrtači pored kuće i tu su, pod kržljavom lijeskom, jedan drugog obrijali **krnjatkom stare kose**. Poslije toga prvoga brijanja u životu, kad iziđoše na pašnjak, izgrebani i krvavi, odjednom osjetiše da su oni jedan drugom više nego poznanici i komšije. -Kamrate, kud ćemo sad? Rekao je to narogušeni, čupavi Dane i djed je istog časa osjetio da je dolje u vrtači zauvijek ostavio svoje djetinjstvo, a gore našao kamarata s kojim će odsad, nerazdvojno, krenuti novim putevima, u momaštvo”. (83)

Drugi životno bitan moment je gotovo bizaran, sasvim naime čudnovat: oba su se zagledali u istu djevojku! Ako ovu začudnost sagledamo kroz sočivo njihova tek sklopljena „kamaratstva”, onda je i zajednička djevojka gotovo logična posljedica još njihova „vrućeg“ prijateljstva!:

„U svemu nerazdvojni, počeše se zajednički **navijati** i oko iste djevojke, čuvene Draginje Keče iz ukrivljenog zaseoka Drenove Uvale. Ta **vižlava i tanjušna curica** bistra oka i hitra pogleda ..”. (83)

Ovdje je opet jedan tipični komični utisak nastao u paradoksu: da se učini mogućim ono što je u zbilji nemoguće! Usljed odanog „kamaratstva“ ni Rade ni Dane nisu bili svjesni koji „ide i zagleda da begeniše curu za sebe, a koji je onaj sporedni, tek da se nađe kamaratu pri ruci!“ (85). Ovu dilemu, i centralni motiv priče, oko čije je osi sastavljen siže, razvezuje sam život „naprečac i onako kako niko nije očekivao ni mislio. Opet kao u nekakvu snu, činilo se zabezeknutom Dani”. (86) Iznenada, na prepad je naime njihov „curetak Draginja“ kroz selo sprovedena u „buvaru”, mjesni zatvor, „u velikoj grupi povezanih lopova, hajduka i jataka okruženih jakom stražom”. (86) U tom momentu nije ni Dani ni Radi ništa preostalo do da Draginju isprate zblesavljenim pogledima: na kraju kolone svezanih lopova, „nevezana, zapristajala je tanjušna Draginja Kečina pletući u hodu čarape, jer tako je red u selu da cura ne ide nikuda dokona, mašući rukama”. (86) Ljepotica Draginja je naime optužena kao jatak hajduka i kradljivaca stoke od seljaka. Upravo je u ovoj donkijhotovski tužno-komičnoj sceni svezanih lopova sa ljepoticom Draginjom - ukrasom, cvijetom kolone - karakteristična artikulacija ćopićevske komike u oprekama, alogičnim suprotnostima. Da Ćopić gradi komične utiske na paradoksu i apsurdu, dokazuje i u ovoj sceni nekoliko psiho-emocionalnih detalja. Prvi detalj: na čelu kolone je „ponosito“ stupao „nadaleko čuveni Čavlin Dalmatinac, pravi hajduk, s prsima u srebru, i glasno popijevao, nagoneći suze na oči svakom ženskom čeljadetu. Drugi detalj: momčić Dane je muški podnosi gubitak svoje ljubavi koja je, apsurdno, donkijhotovski morala zaglaviti u „ćuzi.!” No ispod te muškosti i „krvi momačke”, u momentu ispraćaja, u Dani je probuđena duša golubija. Dane naime zavidi vođi kolone na čijem je „repu“ njegova dragana. U isti mah Dane je međutim „do ušiju zaljubljen”, sa posljedicom da jedva uspijeva skriti navrle suze iz očiju „od svoga kamarata”.

-E, volio bih da sam na Čavlinovu mjestu neg da je moja **butum Lika i Krbava!**“ -othukivao je uzburjani Dane Desnica, zakrećući oči od svog kamarata. (86)

Komično-tužni efekat nastaje iz suprotstavljenih duševnih stanja koje Dane nije u stanju u sebi suzbiti. U njemu su izmiješani zaljubljenost i bunt, sa tugom i uzdasima za Draginjom. Tu završava prvi dio priče, sa

utiskom da su životi naših junaka upravo ovdje prelomljeni. K tomu slijedi Danin i Radin stvarni rastanak, usljed preseljavanja Radine familije iz Like u Bosnu, pod Grmeč.

U drugom dijelu priče evociran je samo jedan bitan moment u životu, sada sijedih „dječaka“ - staraca Dane i Rade: oni se ponovo, ali samo jednom susreću, opet slučajno i neočekivano kao pred četrdeset godina:

„Istom jednog jesenjeg popodneva, punog suvog vjetra, perja i oštre graje čavki, **ispili se** pred našom kućom krupna rumena ljudina, sva zarasla u prosijedu kosu, i **našušurene bakenbarde**. Negdje sasvim pozadi čučala mu je na zatiljku crvena lička kapa. Imao je i lički dupli prsluk od plave čohe, ispod koga **su se bahato šepurile široke prtene gaće**. - Ajme meni, ko je ovo? - trže se neka od žena, isprepadana svakakvim u boga ljudima, koje je minuli rat još uvijek izbacivao, kao zamuljene naplavke, na obale i najzabačenijih drumova. Pridošlica samo ratoborno **drmnu svojim širokim gaćama i čuknu na otvorene avlijske vratnice** nekakvom pozamašnom toljagom”. (87)

Kroz cijelu priču tragao sam za razrješenjem prezimena ili nadimka „Drmogaća”. Tek u citiranoj zadnjoj rečenici ušao smo u trag Daninu dičnom nadimku „Drmogaća”. U Ćopića su u pravilu nadimci - redom stilemi, pa bi se o njegovim nadimcima takođe mogla jedna stilematska studija sastaviti. Daninu razbarušenu pojavu ispod koje se šepure široke prtene gaće, ne uspijeva Rade prepoznati. Sve dok Dane nije izazvao Radinu uspomenu na „Draginju Kečinu, hajduk curu iz Drenove Uvale”. U tom momentu se sijedom Radi vratila mladost:

„Opet uz djeda novi trnci: otkuda to šapuće mladost, kako li se to prošlost vraća? (...) I okrenu djedov život nazad, pusti se trkom u prošlost, sustižući dvije durašne dječaćine koje grabe uz kameniti put prema osamljenoj kući, ukrivljenoj pod šumom. Tamo se vrti, smijucka i **veselo krekeće onaj ženski vragoder** Draginja Kečina”. (88,89)

Upravo je u buđenju uspomena estetski vrhunac drugoga dijela priče, u zanosu do suza radosnica, koje sijedi Dane i Rade ne mogu suspreći. U njihovu su ganuću neodvojivo srasli radost i tuga, smijeh i suze. To stanje ganuća u kojem je ushićenje sa sjetom sjedinjeno, Ćopić je psihološki otkrio i fiksirao u odlučujućem momentu Dane i Rade „kada zaostale suze prosinuše radosnim iskrama”. (89) Ispod naizgled plahe

naravi ovih «gaćonja» otkrivena je njihova nevidljiva i pritajena nježnost. I njihova isposnička povučenost u svoju intimu. Takvu povučenost spontano i kratko iskazuje sijedi Dane, kojem se nije posrećilo oženiti Draginju. Upravo je to razlog „tajne rane Radina pobratima“ od koje će ostati nezaliječen, i usljed koje će ostati samac cijeloga svog života. Nije li to dovoljan stvarni povod kojega je Danu dovodio u gotovo stalni njegov sukob sa svijetom oko sebe? O tomu nam priča izravno ništa ne kazuje, ali je odgovor upravo u navedenom pitanju. Razlog ovoj izvjesnoj „nemuštosti, nedorečenosti“ ili do kraja nedorečenoj psihologiji jest u susprezanju osjećanja u patrijarhalnoj sredini, kakva je ćopićevska. Riječ je o zadržavanju osjećanja za sebe, pogotovu osjećanja intimne naravi kao što je to u Daninom slučaju ljubav.

Izabrani lekseme - stileme, zasebne, ili u sintagmi u priči „Dane Drmogaća“:

samo ždrakaju šta bi se dalo pridići što nije za nebo čvrsto prikovano; bazao je za ovcama; otesiti bojdžija i zlopogleđa; gunda pridošlica i još s drumu zaslađeno prozuji; seljak povlači očima po dvorištu; kako se uprepodobila ko šokačka Gospa; šuri se vrućom varenikom; Dane se uza nj prisošio; on se domisli da grgutne; a šije kroz onu avliju ko svjetlica; čitav osuk svakojakih godina; ispili se pred našom kućom krupna, rumena ljudina, sva zarasla u prosijedu kosu i našušurene bakenbarde; drmnu svojim širokim gaćama i čuknu na otvorene avlijske vratnice; graknu putnik; djedove oči se zakovaše za pridošlicu; pa će ti se osokoliti; gospodin Govniter (... Hofniter); čavka glasno čvakće o smrti; dvije durašne dječaćine; vragoder Draginja; sruči se djed na svog gosta; tužnu i sivu bestragiju; čupavi šironja; dvije razrakoljene starčine; žacman; plahe naravi; zlurado je zavrećao kao da plaši čavke; durnovito paripče; razgalio i zagrohotao; džandarske vucare; prolunjali smo; duhvatilo se i zdrpio sa žandarmerijskom patrolom; presenećena školska dječurlija; o žandarmskom stradaniju; svijet sav upustošen i ostudenio; krt kao ledenica; sporim korakom odbavlja.

2.7 Ciklus priča „Nasradin u Bosni“ i „Delija Martin“ (hronološki prvi put objavljene 1939. poslije knjige priča „Pod Grmečom“ 1938) svakako je karakterističan za idejni temelj humaniteta i čovjekoljublja kojim je prožeto ukupno Ćopićevo djelo, a kojim su protkane i priče oba navedena ciklusa. Riječ je o dvojici izuzetnih junaka koji svojim srcem hoće da ispune svijet i život. Dobrotom spram drugog do vlastitog samozaborava, i Nasrudin i Martin nastoje ljude i svijet popraviti. Obojica

njih bore se protiv materijalne bijede, željni su svega na ovom svijetu, a siromaštvom su prikovani za tvrdi zemlju bosansku. I Martin je kao i Nasrudin vidar ljudske tuge, siromaštva i prozaične svakidašnjice: Martina i Nasrudina ujedinjuje snaga kojom olakšavaju tvrdi život seljaka. Martin najčešće to čini pričom ili u svojoj fantaziji, Nasrudin konkretnom akcijom. Vječita borba sa siromaštvom, koje ljudsko biće ponizuje do animalnosti, etički ujedinjuje Nasrudina i Martina, i siže priča o njima. Pritom je bitna razlika između njih dvojice da je Martin u osnovi fantast koji obitava uglavnom u vlastitom irealnom svijetu. U tom su smislu karakteristične priče: „Sreća Martinove kćeri“ i „Pokožnik na podušju“. Nasrudin je hodža međutim sav od stvarnosti sazdan, u stvarni život ukopan. Nasrudin se naime u cjelosti poistovjetio i srastao sa nevoljama siromaha: njima je uvijek pri ruci, dijeli s njima njihovu materijalnu i životnu bijedu, i iz stanja očaja spasava ih najčešće samoodricanjem. Čopićev Nasrudin nije sanjar ni fantast donkihotskog tipa već čovjek u borbi svakodnevnoga preživljavanja. Nasrudin hoće vascijeli svijet poboljšati, i samo je u toj iluzornoj nakani njegova donkihotska crta.

I Nasrudinu i Martinu je u njihovu karakteru zajednički humanum i čovjekoljublje, donkihotstvo u njihovoj iluziji da je čovjeka moguće poboljšati, promijeniti. U svijetu materijalnom, i Nasradin i Martin ostaju međutim izdani i prevareni. U obojici ima dakle izvjesnoga odsjaja tužno nasmijanog donkihotstva, jer se hrabro i samouvjereno, no u isti mah bezuspješno, bore protiv ljudske materijalne i duhovne bijede. U tom je smislu karakterističan završetak posljednje priče u ciklusu o Nasrudinu „Razgovor sa čovjekom“, sa poantom u kojoj će Nasrudin u narodu ostati zapamćen kao čudak a ne kao dobričina!

Oba ova tužno nasmijana viteza u osnovi svoga karaktera nisu ljudi komosa već tragosa. Sve njihove akcije ostavljaju tužne utiske. Njihova potencijalna komika ili komedijašenje djelovali bi u staništu ljudske nevolje i bijede nesuvislo. Njih obojica dijele život sa težacima, pa bi njihovo eventualno komično djelovanje bilo ne samo alogično stvarnom životu, već apsurdno, gotovo cinično. Njima je do njihove muke i belaja, a ne do smijeha i komedijanja! Njihov je život isuviše grub, da bi mu se u lice moglo serbez smijati! Ni Nasrudinov saputnik Tale Budalina, znan kao komični junak epske pjesme, nije ni smiješan niti bizaran, kakav je inače u junačkoj pjesmi, već i on guta čemer siromašnoga života. Humor i komika nisu dakle stvaralačkom motivikom, tematikom, pa shodno njima ni

logikom, uklopivi u naprijed etičku i idejnu bazu ciklusa priča o Nasrudinu i deliji Martinu, niti u njihove karaktere. Stoga je komičnost nezamjetljiva crta karaktera Ćopićeva Nasrudin-hodže, delije Martina i Tale Budaline u navedenom ciklusu Ćopićevih priča. Potencijalna njihova komičnost je posljedica recepcije usmene tradicije o Nasrudin hodži i Tali Budalini, prvenstveno kod čitatelja Branka Ćopića. A ne svjesnog ili namjernog Ćopićeva nastojanja da ove popularne likove iz usmene tradicije učini komičnim. Ćopić je zapravo ove komične junake usmene priče i pjesme na svoj način transformirao, od njih učinio realistične likove, ili etički uzorite ljude, koji se svim svojim bićem poistovjećeni sa sredinom u kojoj se bore protiv materijalne bijede i čamotinje. Karakter Nasrudina najobjektivnije je u opisu njegove kadune, one koja Nasrudin-hodžu poznaje bolje od njegove majke:

- Čuješ li onoga mog **vilenjaka**. Hoće mi on **da natpametuje i nadmudri vas dunjaluk**, a ovamo mu sve na svijetu ide naopako. Da on ima svoju lijepu pamet, ne bi sad pod starost našo **da se dosti** i skita s onim ludim Talom od Orašca štono ga zovu Talom Budalinom. Eno, tek se jučer vratio, a vrag zna đe je čitavo ovo vrijeme bio s njim i šta su radili. Eno, i samar je neđe razvalio. A ljuti se čim ja spomenem čudotvorno vrelo. Veli, sve je to laž i **bapske izmotacije** ... („Na čudotvornom vrelu”, 185).

Priča “U Orlovskoj klisuri” je po svojem motivu svojevrsni etički i psihološki sumarum Ćopićeva Nasradina kojemu je životni motto pomoći, spasiti čovjeka, u ovom slučaju, ljudstvo u cjelini. Sa navedenom nakanom, jedino je u ovoj priči Nasradin psihološki uporediv donkihotovskoj „glavi u oblacima”. U svim drugim pričama je Nasrudin stvaran i zbiljski čovjek uporediv realističnom Sanča Pansi. U priči je naime Nasradin nagovorio svog „dosta” Talu Budalinu da ga na dugačkom konopcu spusti u provaliju Orlovske klisure, kako bi u njoj našao „knjigu starostavnu” i u njoj „nauk za dobro i srećno življenje”. (180) Dospjevši na dno klisure, hodža, međutim, ostaje razočaran:

„Nigdje ništa, samo koščice i perje - ostaci orlove gozbe. A gdje je sveti starac sa mudrom knjigom života? Prazno, svuda prazno, a treba spasavati ..”. (182)

Nasrudin hodža ne bi bio to što jest, da je i nakon ovoga razočarenja, odustao od svoje misije popravljanja svijeta, spasavanja čovjeka. Uzaman ga njegov dost Tale osvještava, prizemljuje:

- Eh, moj hodža, do šta je tebi. Ne popravi ti ovoga svijeta tako preko noći. Ej, ej, mnogo se Tale naputovao i svašta vidio. A ti si, hodža, predobar čovjek”. (181)

Gotovo sve priče o Nasradin-hodži, i veći dio priča o delija Martinu, kao i mnoge priče socijalne i seoske tematike, u svojem sižeu ili u poanti sadrže etičku ili humanu tendencu. Ova je tendenca logički uklopljena u strukturu naracije, u deskripciju, u dijalog, ili u karakter likova. Ali ova tendenca često izbija kao moralitet. Ta je tendenca posebice svojstvena za ciklus priča o Nasradin-hodži. Time je umjetnička autentičnost ovih priča nižega nivoa. Čopićev je Nasrudin naime altruist do samozaborava, idealist bez granica. Takva idealizacija svakako umanjuje umjetničku uvjerljivost ovih priča. Najizrazitija je idealizacija Nasrudin-hodže u pričama „Na granicama”, „Nasradin-hodžina laž”, i „U mlinu”. U ovim pričama Nasrudin dijeli novac sirotinji, hrani siromašne kradući brašno iz svoje kuće od svoje žene (!), blagosilja i liječi „svaku vjeru ... Vlaha, muslimana, Šokca ili Čivuta”.

U Nasrudin-hodži bitno je konstantirati jednu naracijski sasvim bizarnu karakterizaciju kroz narodnosno-pravoslavno poimanje Nasradin-hodže. Nasrudin-hodža naime u nekoliko postupaka ne samo da odstupa od islamske religije, već ju iznevjerava, iskrivljuje. Time Čopićev Nasrudin u bošnjačkomuslimanskoj recepciji dopijeva na skliski rub potencijalnoga ili stvarnoga odiozuma. Ovaj recepcijski odiozum odčitava se ili raspoznaje u logici religioznosti. Religiji i religioznosti suprotstavljenim, apsurdno naslovljenim Čopićevim pričama: „Nevjerni Alahov sluga“ i „Nasradinova laž”. Ni uz jednog vjerskoga službenika, ne samo hodžu, zasigurno ne pristaju navedeni Čopićevi „epiteti“ i naslovi priča. To što hodža u priči „Nevjerni Alahov sluga“ dijeli prosićima (kršćanima, hrišćanima i muslimanima) teško stečeni novac seljaka muslimana za gradnju džamije, etički nije sporno koliko je u osnovi nerealno, kako u stvarnom životu, tako i u svijetu pripovijedanja. Mada spada u Nasradinovu bizarnost do nivoa nastranosti.

Za naprijed navedeni potencijalni ili stvarni odiozum Nasrudin-hodže u bošnjačkomuslimanskoj recepciji karakteristična je priča „U buni”. Priča producira psihološku i moralnu provokaciju u muslimansko-bošnjačkoj recepciji. U priči je naime riječ o etičkom sukobu između Nasradina-hodže, hranitelja i branitelja sirotinje, i „Muja i Halila od Kladaše i njegova zloglasna društva”, (192) koje su „okolni begovi, stali

da okupljaju i oružaju svu silu zlikovaca i beskućnika od zla oca i od gore majke”. (161) „Za njima je u kasu jurila četa, ponajviše mladi begovi i ubojice od zanata”. (164)

U priči je riječ o različitom etičkom mjerilu ili osjećanju za pravdu i pravednost između Nasrudin-hodže, koji brani seljake, i Muje Hrnjice, koji zastupa bosanski begovat. Nasrudin brani gladne seljake. Seljaci (hrišćani) su oružjem napali Alagića čardak, da bi iz njega uzeli koševе sa žitom. Braća Hrnjice napadaju i proganjaju seljake. Nasrudin hoće Muji Hrnjici opravdati napad seljaka na žito begova. Njihov napad je po Nasrudinu posljedica „nepravde i nevolje ljudske”. Nasrudin presreće Muju na putu, no od silnog uzbuđenja ponestaje mu snage i riječi, pa ga „zlovoljni i srditi ... čuveni kavgadžija i bojac Mujo od Kladuše udari posred tjemenā. (...) Nasrudin se bez glasa sruši, a Mujo se okrenu iza sebe, pogleda sve zakrvavljenim zlim očima i kratko osiječe: - Idemo! To mu i treba!“ (164-167)

Navedenom etičkom antagonizmu, i Ćopićevu zauzimanju za pravdu i pravednost, uzrok je u različitom aršinu, mjerilu za osjećanje pravednosti između Nasrudin-hodže i poznatih likova bošnjačke junačke epike, braće Muje i Halila Hrnjice. Ćopić se naime etički zauzima za pravednost po mjeri Nasrudina koji je na strani siromašnih. Ćopić ostaje dosljedan u etički i psihološki negativnoj slici braće Hrnjica, ne samo u navedenoj već i u drugim pričama ovoga ciklusa:

„Drumovima jezdi bijesni Mujo od Kladuše, težak i nemio kao zlo!“ (199)

U svim Ćopićevim pričama braća Hrnjice su etički i psihološki negativni, upravo onakvi kakvim ih je opjevala srpska junačka pjesma, ona koju je Ćopić još kao dijete upio, slušajući je na seoskim sijelima sa svojim Grmečlijama. Da je takva projekcija braće Hrnjica etički i psihološko recepcijski ne samo upitna, već zapravo sasvim suprotna i odiozna u bošnjačkomuslimanskoj usmenoj tradiciji i junačkoj pjesmi, jest općepoznata pojava. Međusobno suprotstavljena srpska i bošnjačkomuslimanska moralno-psihološka recepcija braće Hrnjica u Ćopićevim pričama o Nasrudin-hodži je posljedica međusobno suprotstavljenih mjerila za pravednost i etičnost u dvije navedene zajednice. (Etika u junačkoj epici Srba i Bošnjaka nastajala je na međusobnoj negaciji, na principu: „Dok jednom ne omrkne, drugom ne osvane!“) Mjerila za

pravednost i etiku su u obje sredine naime uvjetovane različitim povijesno-socijalnim, kulturnim i religijskim iskustvom, odnosno nacionalno-konfesionalnom prošlošću. U konfesionalno-nacionalnim (ideološko-političkom) dirigiranim mjerilima za etičnost i pravednost, rijetki su univerzalni principe pravednosti i etičnosti. Vrijednosna mjerila i mjerila pravde i pravednosti koja su usvojena u srpskoj zajednici, nisu i ne moraju biti važeća za bošnjačkomuslimansku zajednicu. Dakako, i obrnuto. Posljedica ovih dvostrukih, poviješću uvjetovanih etičkih mjerila i mjerila pravde i pravednosti, jest potencijalna ili stvarno negativna bošnjačka recepcija braće Hrnjica u Čopićevim pričama. I različita srpska i bošnjačka recepcija ovih Čopićevih priča. Čopićeve Hrnjice opisani su kroz navedeni kršćansko-muslimanski epsko-junački odiozum i antagonizam. Nasrudin-hodža taj antagonizam nastoji premostiti, posebice svojim, ovdje već komentiranim univerzalnim crtama karaktera i etike. Problem recepcijske odioznosti braće Hrnjica (dijelom i Nasrudin hodže) u Čopićevim pričama u bošnjačkoj sredini međutim ostaje.

Pored bitnim dijelom univerzalnog Nasrudinova moraliteta u humanitetu, bitno je u Čopićevim pričama markirati, u zbilji neostvarivo, zbilji protivno, ili u najmanju ruku zbilji neprispodobivo i nerealno hodžino dobrotvorstvo. Treći je sloj karaktera Nasrudina u njegovoj socijalnoj neuklopivosti u muslimansku bošnjačku tradiciju, u njenu religiju i kulturu. U tom smislu iz priča izdvajam nekolicinu argumenata. U priči „Na granicama“ (135-145) Čopić „prekoračuje“ pjesničku slobodu, kada Nasradin-hodžu (!) sa njegovim prijateljem Lovrom uvodi u mehanu - birtiju:

„Kad je Lovro bio već otišao, Nasrudin-hodži se nešto pijano mutilo po glavi i nikako nije mogao da rasplete s kim je to maloprije pio (!) i sirotinjske nevolje pretresao“. (138) U mehani uz Nasrudin-hodžu „načetalo se oko njega besposlena svijeta, pa mu se podruguju i smiju“. (139)

Srbizirani crkvenoslavenizam „načetalo se“ asocira svetački aureol na glavi Nasrudin efendije! Kroz narodnosnu pravoslavizaciju karaktera, Čopić grubo nasrće na muslimanski karakter Nasrudin-hodže:

„Već uveliko pijan (!) posrće Nasradin-hodža po neravnoj kaldrmi i tužno mrmlja u tminu koja sve više osvaja. (139)

Turcizmi u Čopićevim pričama su prilično brojna leksička grupa koja upravo usljed brojnosti zavređuju zasebnu obradu. Posebice u ciklusu

priča „Nasradin-hodža u Bosni”. U tu svrhu iznosim ovdje nekoliko općih zapažanja. Turcizme Ćopić u priče unosi dosljedno njihovu leksičkom obliku u kojem su stoljećima korišteni u usmenoj i u pisanoj tradiciji Bosne. Rijetki su u Ćopića iskrivljeno uneseni turcizmi, oni koji su u srpskopравoslavnoj usmenoj tradiciji iskrivljeni, kao takvi izravno preneseni u priču. U navedene dvije zbirke priča pronašao sam samo takve dvije lekseme: „kindisati“ umjesto uobičajenijeg „kidisati”, i „okario“ umjesto uobičajenijeg „okahario“ - oba leksema u priči „Na granicama”, 138, 139. Turcizmi u Ćopićevim pričama su korišteni uglavnom kao opojmljenice. Rijetki su turcizmi stilemi, pa je to bitan razlog da u mojem radu nisu izdvojeni niti analizirani.

3. Komentar Ćopićeva „Pisma Ziji Dizdareviću” i nekoliko zaključnih misli

U recepciji i u književnoj kritici odavno je među najboljim Ćopićevim prozama prihvaćena ispovijedna proza u formi pisma „Dragi moj Zijo“ - upućena duhovnom subratu, piscu po peru Ziji Dizdareviću (-1942). Riječ je o jednom od možda osjećajno najsublimnijih i najpregnantnijih Ćopićevih tekstova. Istovremeno je to jedan od najrafiniranijih i najnježnijih lirskih tekstova Branka Ćopića uopće. Tekst je prožet surovom zbiljom rata - sastavnicom ljudske povijesti. Da bi se jedan takav tekst - sublimat svještio, valjalo je u sebi nositi duboku empatiju. I istinski voljeti čovjeka i prijatelja. U ovom slučaju svog Ziju Dizdarevića, suborca partizana, čiji je život tragično prekinut u ustaškom logoru u Jasenovcu 1942.

Bitna je vrijednost Ćopićeva pisma u lirskoj nježnosti, u ustreptalosti duše koja isijava duboko prijateljstvo. Ako u ovom svijetu materijalnom postoji, ili se srećom ostvari prijateljstvo, sa njegovom primarnom kvalitetom u radosti dijeljenja ljubavi bez računa i interesa, onda je ono sažeto upravo u ovom pismu. U njemu se svom prijatelju srce na dlanu nudi. Među hiljadama Ćopićevih stranica ovo pismo je jedinstvena intimna lirski proza koju bi kao školsku lektiru trebalo naizust učiti. Na Balkanu posebice! Brankovo pismo Ziji jedan od najtoplijih, najnježnijih lirskih nekrologa u južnoslavenskim književnostima. U pismu Branko evocira zlatnu paučinu i lirsku maglu Zijinih priča, njima suprotstavlja dželate Zije Dizdarevića, Hasana Kikića, Ivana Gorana Kovačića, koji su odvedeni i ubijeni poput Frederica Garcia Lorke:

„Bio sam skorih dana u Granadi i gledao sa brijega osunčani kameniti labirint njenih ulica i pitao se: na koju su ga stranu odveli? Opet si tada bio pored mene, sasvim blizu i ne znam ko je od nas dvojice šaputao Lorkine riječi pune jeze: Crni su im konji, crne potkovice. Umnožavaju se po svijetu crni konjanici, noćni i dnevni vampiri, a ja sjedim nad svojim rukopisima i pričam o jednoj bašti sljezove boje, o dobrim starcima i zanesenim dječacima. Gnjuram se u dim rata i nalazim surove bojovnike: golobijega srca. Prije nego me odvedu, žurim da ispričam zlatnu bajku o ljudima. Njeno su mi sjeme posijali u srce još u djetinjstvu i ono bez prestanka niče, cvjeta i obnavlja se. Pržile su ga mnoge strahote kroz koje sam prolazio, ali korijen je ostajao, životvoran i neuništiv, i pod sunce ponovo isturao svoju nejačku zelenu klicu, svoj barjak. Rušio se na njega oklop tenkova, a štitio ga i sačuvao prijateljski povijen ljudski dlan”. (10)

U ovim je redovima sublimiran sav Ćopićev rafinman. U njima je moguće odčitati cijelo Ćopićevo djelo, sastavljeno u velikom srcu ljubavi prema čovjeku i subratu. U srcu koje daje, troši se, i sve što više se troši, tim više ljubi i voli. U ljubavi jest najprimarnija i najiskonskija suština ljudskoga bića:

„Neka Zijo ... Svak se brani svojim oružjem, a još uvijek nije iskovana sablja koja može sjeći naše mjesečine, nasmijane zore i tužne sutone”. (10) Upravo je u ovom saznanju prijateljstva - međuljudske ljubavi - primarna vrijednost istinske umjetnosti riječi Branka Ćopića. One riječi koja u jednoj šaci sublimira smisao i sadržaj našega življenja.

„Provincija u pozadini“ zajednički je intertekstualni imenitelj za nekolicinu klasičnih prozanih pisaca o Bosni, u njoj rođenih, izvan Bosne afirmiranih. Navedeni Kikićev paradoksalni naziv priča istovremeno je i književni leitmotiv u prozama Novaka Simića, Zije Dizdarevića, Zvonimira Šubića, u brojnih savremenih bosanskih pisaca. Njega nalazimo i u Ćopićevim pričama, u kojima je provincijalnost i bosanska autohtonost prožeta univerzalnom istinom o čovjeku. U provincijalnosti Bosne jedan je socijalni i psihološki razlog relativno ograničene i ponavljajuće motivike u prozama navedenih pisaca i u samoga Ćopića. Navedeni su pisci motivima ostali vezani uglavnom za seosku sredinu i kulturu, koje su same po sebi monotone. Komika je međutim u Ćopićevim pričama kremen ili plamen koji njegove priče čini izuzetnim i u toj i takvoj „provinciji u pozadini”. Komika je bila i ostat će zalogom trajnije vrijednosti Ćopićevih priča u južnoslavenskim književnostima. Humor i komika jesu razlog da se

Ćopićevim pričama treba s vremena na vrijeme vraćati. Da se sa njima doživi ne samo radost življenja, već život u svoj njegovoj kompleksnosti i začudnosti. Jer malo je pisaca uopće, u južnoslavenskoj književnosti posebno, koji se odprve zavole, i kojima se rado vraćate kao Ćopiću. Mnoge priče osvajaju vas nenametljivo da se Branko Ćopić ne treba voliti: on se sam voli. Ako učitelji i roditelji hoće uvesti djecu u svijet knjige, u taj svijet kojemu će se i kasnije zreli i sijedi vraćati, neka počnu sa komičnim pričama Branka Ćopića.

Ovu studiju sam započeo kritikom Ćopićeve kritike. Njome ću rad završiti bitno dopunjenom argumentacijom. Književna kritika naime ima smisla ako su njena riječ, aura i ugođaj koji sobom stvara, izrasli, srasli, i ponovo se vratili svojem izvoru - ušću književnoga teksta. Ako kritička riječ opstoji u duhovno-duševnom «zagrljaju» sa djelom, ako su spojeni srodnim sensibilitetom i stvaralačkim transom. Upravo sam o nedostatku takve kritike o Ćopićevu stvaralaštvu progovorio na početku moje studije. O nedostatku one kritičke riječi koja će cijelim izričajem biti i ostati užiljena u stvaralačkoj osi djela, u vlastitoj opčinjenosti tekstem, u prožetosti djelom kojeg analizira. Jedino tako kritika može ostvariti ideal „pobratimstva lica u svemiru”. U izvjesnoj mjeri nadograditi i samo djelo kao „čedo“ vlastite ekspertize.

Pretpostavka takvoj racionalno-emocionalnoj simbiozi jest ne samo empatija kritičara već i njegova kontinuirana duhovnoosjećajna uronjenost u djelo, do nivoa totalne sraslosti kritičara sa habitusom djela. Mojom sam studijom nastojao biti damarom, žilom kucavicom duha, svijesti i osjećanja književnoga svijeta Branka Ćopića. Onog njegova stilematškoga dijela koji se ostvaruje na fonu rijetke, Bogom dane kvalitete humora i komičnosti. I onog tipa komičnosti kojeg produciraju karakteristični stilemi bosnizmi.

Studija je sastavljena u Bochumu u SR Njemačkoj usred srpanjskih vrućina 2006. u kojima me osvježavala Ćopićeva pripovjedačka riječ.

Zusammenfassung

Der Humor und die Komik von dem Erzähler Branko Copic sind von solchem Qualität und Reiz, dass sie uns alleine mit der künstlerischen Faszination überzeugen. Die entscheidende Kraft dieser Faszination ist der Humor.

Die Erzeugung der Kunst des Humors liegt auf dem einzigartigen Stil und Lexik von Branko Copic, der in uns komische Eindrücke und Gefühle produzieren. Diese Lexik betrachte und beschreibe ich als „Bosnismen.“ Die Bosnismen sind charakteristische bosnische Lexeme bzw. Stileme, die Branko Copic in seiner Kindheit unter den Grmec-Gebirge kennengelernt hatte. Und die er auch in seinen Erzählungen eingesetzt hatte. Diese Bosnismen sind nach ihrer Herkunft überwiegend aus der volksmündlicher Sprachtradition der Bosnier von allen drei Nationen diachronisch und synchronisch benutzt. Und dadurch sind die in die Erzählungen Copic's gelangt. Es gibt sehr seltene Bosnismen deren Copic selbst geformt hat. Der große Teil dieser Bosnismen in den Erzählungen Copic's leben auch heute überwiegend in der mündlichen Sprache der Bosniaken, Serben und Kroaten in Bosnien und Herzegowina, wird aber auch teilweise in der serbischen und sehr seltener in der kroatischen Sprache (in dem Lika-Gebiet) benutzt. In dieser Studie werden ästhetische, stilistische und komische Wirkungen und Eindrücke von Bosnismen analysiert. Die Analyse ist auf den anthologisch ausgewählten Erzählungen basiert. Die komische Wirkung der Bosnismen bei der Produktion des Humors ist auf der Basis der einzelnen Interpretationen von mehreren Erzählungen verwirklicht.

**Izabrana literatura o stvaralaštvu Branka Ćopića poredana po njenoj
kritičkoknjiževnoj kvaliteti**

1975: Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića. U: Sabrana djela Branka Ćopića. Knjiga 14. Sarajevo. (U ovu je knjigu uneseno petnaest studija o djelu Branka Ćopića. Među ovim studijama su po mojoj ocjeni najkvalitetnije studije Boška Novakovića, Borislava Mihajlovića i Milovana Danojlića).

1982: Marjanović Voja, Pripovedačka proza Branka Ćopića. Sarajevo.

1966: Marković Ž. Slobodan, Branko Ćopić. Beograd.

1964: Novaković Boško, Na međuprostoru tragike i humora. Novi Sad - Beograd.

1969: Tahmišić Husein, Na stazama djetinjstva. Sarajevo.

1972: Tutnjević Staniša, Radi svoga razgovora. (Ogledi o pripovjedačima Bosne). Sarajevo.

1970: Popović Radovan, Književni razgovori. Sarajevo.

1959: Olujić Grozdana, Pisci o sebi. Beograd.

1963: Hromadžić Ahmed, Dječiji pisci o sebi. Sarajevo.

1967: Crnković Milan, Dječija književnost. Rijeka.